

Α Π Α Ν Τ Η Σ Ε Ι Σ

A1. Μετάφραση του διδαγμένου κειμένου δεν δίνεται για λόγους οικονομίας χώρου.

B1. Ο Αριστοτέλης στο πρώτο κείμενο (B1, 1-3) διακρίνει δύο μορφές της αρετής («Διτῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσῆς»): τη διανοητική και την ηθική («τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς»). Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας καθενός από τα δύο είδη της αρετής προσδιορίζει και τον τρόπο επιδίωξης και επίτευξής του. Αναφέρθηκε ότι διανοητικές αρετές είναι η σοφία και η φρόνηση. Από αυτές, η σοφία είναι επιστημονική γνώση (= θεωρητική σοφία) και ενορατική σύλληψη των όντων που βρίσκονται στην υπέρτατη αξιολογική βαθμίδα, ενώ η φρόνηση - η διανοητική αρετή που συνάπτεται άμεσα προς τις ηθικές αρχές - είναι σοφία πρακτική: πρόκειται για σταθερή ποιότητα (έξη) που σχετίζεται με την αλήθεια και επιτρέπει την έλλογη επίδοση σε πράξεις αγαθές ή κακές για τον άνθρωπο.

Οι διανοητικές αρετές αποκτώνται κατά κύριο λόγο (το πλείον) με τη διδασκαλία, στην οποία οφείλουν την πρώτη εμφάνιση και την περαιτέρω ανάπτυξή τους. Ειδικότερα, είναι προϊόν μαθησιακής διαδικασίας, Δεν αρχίζουν και δεν τελειώνουν από τη μια στιγμή στην άλλη, δε συντελούνται από τη μια μέρα στην άλλη, αλλά προϋποθέτουν παρατεταμένη μαθητεία. Συνιστούν, θα λέγαμε, μια εξελικτική πράξη εν χρόνω. Εύκολα, επομένως, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο χρόνος και η πείρα αποτελούν συναρτησεις, με τις οποίες συνδέεται η απόκτηση και η αύξηση των διανοητικών αρετών. Η διδασκαλία τους, με άλλα λόγια, εκτυλίσσεται σε χρονική διάρκεια, όπως και η πείρα αποκτάται σε μια έκταση χρόνου.

Οι διανοητικές αρετές απλώνονται ως μια επίπονη και συστηματική θεωρητική μελέτη καταστάσεων ή πραγμάτων, η οποία διεξάγεται σε βάθος χρόνου και υπό τη μορφή παρατεταμένης μαθητείας. Κατά τη διάρκεια της μαθητείας ο μαθητευόμενος διαμορφώνει μια μοναδική εμπειρία από τη θεωρητική προσέγγιση του αντικειμένου και από τις πρακτικές εφαρμογές αυτής της προσέγγισης.

Είναι σε θέση έτσι να γνωρίζεται με διάφορα θεματικά αντικείμενα, να συγκροτεί τεκμηριωμένη άποψη, να επαυξάνει τις θεωρητικές του γνώσεις και ανάλογα να κρίνει την ποιότητα της διδασκαλίας, την εγκυρότητα των θεωρητικών συλλήψεων ή αντιλήψεων, αλλά και τις συγκεκριμένες καταστάσεις ή πραγματικότητες, με τις οποίες έρχεται σε καθημερινή επαφή.

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, ο μαθητευόμενος αποκτά πλήθος πρακτικών εμπειριών, που του επιτρέπουν να πραγματώνει την αρετή στον καθημερινό του βίο. Έτσι, για παράδειγμα, πρέπει κανείς να γνωρίζει, με βάση την αντίστοιχη καλλιέργεια της λογικής του ικανότητας, να διακρίνει το καλό από το κακό ή να αντιμετωπίσει ένα καθοριστικό δίλημμα στη ζωή του.

Παράλληλα και ο διδάσκων εμπλουτίζει την εμπειρία του κατά τη διδασκαλία του αλλά και κατά την επαφή του με τους διδασκόμενους και με τις ανάλογες καταστάσεις. Εφόσον οι διανοητικές αρετές είναι μεταδόσιμες, την κύρια ευθύνη έχει η εκπαίδευση και οι φορείς της, δηλαδή ο διδάσκων, ο «δάσκαλος», ο οποίος πρωτίστως γίνεται φορέας επιστημονικής γνώσης [=θεωρητική σοφία], αλλά παράλληλα καλλιεργεί στο μαθητή και τη φρόνηση [=πρακτική σοφία]. Η φρόνηση είναι θεμελιώδης ποιότητα ή ιδιότητα της σκέψης και συντελεί, ώστε κάθε θεωρητική επίδοση να συμπορεύεται με την πράξη.

Οι ηθικές αρετές αποκτώνται με τον εθισμό και τη συνήθεια. Ο Αριστοτέλης εδώ ακολουθεί σχεδόν κατά γράμμα το διδάσκαλό του, Πλάτωνα. Όπως εκείνος, στους Νόμους, είχε αποφανθεί ότι το ήθος δημιουργείται στην πολύ μικρή ηλικία του ανθρώπου από το έθος, δηλαδή τη συνήθεια, έτσι και ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η ηθική γεννιέται από το έθος. Και, μάλιστα, για να φανεί περισσότερο πειστικός, καταφεύγει σε ένα λογοπαίγνιο, επισημαίνοντας ότι ακόμη και η λέξη «ηθική» προέρχεται από τη λέξη «έθος», αφού άλλωστε η μεταξύ τους διαφορά είναι μικρή (έθος-ήθος). Αυτό σημαίνει ότι οι ηθικές αρετές δεν εισάγονται απ' έξω στην ψυχή του ανθρώπου με τη γνώση ή τη διδασκαλία του ηθικού, αλλά απαιτούν την άσκηση του άλογου μέρους της ψυχής κατά τις επιταγές του λογικού μέρους και κατ' επανάληψη.

Για την απόκτηση, συνεπώς, των ηθικών αρετών, την κύρια ευθύνη έχει το ίδιο το άτομο. Από αυτό εξαρτάται να ενεργοποιεί τη θέλησή του και να καλλιεργεί την επιμονή του, ώστε να ασκηθεί

επανελημμένα σε πράξεις αγαθές. Η άσκηση αυτή δεν απορρίπτει τα εμπειρικά δεδομένα, παρά τα αξιοποιεί για να επιτευχθεί μια συγκροτημένη θεωρία.

B2. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη σχέση πρότερου ή προτερόχρονου και ύστερου ή υστερόχρονου στο επίπεδο των δυνατοτήτων και των ενεργειών.

Κατευθύνει αρχικά τη σκέψη του στις φυσικές ιδιότητες του ανθρώπου, σε ό,τι δηλαδή ο τελευταίος φέρει ως ον από τη φύση του. Σε αυτές τις φυσικές ιδιότητες συγκαταλέγεται και η δύναμις, δηλαδή η δυνατότητά του. Πρωτίστως αναφέρεται λοιπόν στις εκ φύσεως ιδιότητές μας. Η φύση μάς εφοδιάζει, κατά τη γέννησή μας, με δυνατότητες (δυνάμεις). Αυτές είναι τα εφόδια που μας δίνει η φύση και αποτελούν τη φυσική μας δύναμη ή τον φυσικό μας εξοπλισμό. Αυτή η φυσική δύναμη ή ο φυσικός μας εξοπλισμός υπάρχει ως δυνατότητα ή ικανότητα για μελλοντική ανάπτυξη της μιας ή της άλλης δραστηριότητας. Η ανάπτυξη και η πραγματοποίηση αυτής της δραστηριότητας συνδέεται με την ενέργεια που καταβάλλουμε. Για να υπάρχει ενέργεια, πρέπει να υπάρχει δύναμη. Από τη γέννησή μας και ύστερα προβαίνουμε σε ενέργειες, δηλαδή κάνουμε χρήση των εκ φύσεως δυνατοτήτων μας ή ενεργούμε για να αναπτύξουμε αυτές τις δυνατότητες.

Αυτό ακριβώς συμβαίνει με τις αισθήσεις, που αποδίδουν παραστατικά όσα ισχύουν για τις φυσικές ιδιότητές μας. Δεν τις κατέχουμε, επειδή τις χρησιμοποιούμε. Η δυνατότητα προηγείται της χρήσης, δεν προηγείται η χρήση της δυνατότητας.

Αντιστρόφως ανάλογη είναι η σχέση στην περίπτωση των επίκτητων αρετών, όσων δηλαδή προέρχονται από τη συνήθεια, όσων αποκτούμε με τον εθισμό και την άσκηση και συγκεκριμένα στην περίπτωση των ηθικών αρετών. Στις ηθικές αρετές, δηλαδή, οι ενέργειες προηγούνται των τελικών ιδιοτήτων ή ηθικών αρετών. Προηγείται δηλαδή η ενέργεια, η άσκηση, η πραγμάτωση, και ακολουθεί η απόκτηση της δυνατότητας.

Στις ηθικές αρετές η δύναμις έπεται χρονικά της ενέργειας. «Μαθαίνει» κανείς την αρετή ασκώντας την, έστω και αν η μαρτυρία του κοινού νου και της εμπειρίας οδηγεί σε διαφορετικές διαπιστώσεις. Πραγματικά, είναι λογικό να δεχτούμε ότι, για να επιδοθούμε σε ορισμένες δραστηριότητες, πρέπει να τις έχουμε προηγουμένως «μάθει».

Στην προηγούμενη ενότητα (B1, 1-3) ο Αριστοτέλης ανέφερε ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του επιδεκτικός στην αρετή. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι έχει αποκτήσει την αρετή. Φτάνει κανείς στην απόκτηση της μιας ή της άλλης αρετής μέσα από την άσκησή της. Η άσκηση πάλι είναι μια ολόκληρη διαδικασία, που απαιτεί χρόνο, εμπειρία και λογική επεξεργασία των δεδομένων, που προσφέρονται τη μια ή την άλλη στιγμή, αλλά συγχρόνως απαιτείται και πρακτική εξάσκηση.

Ειδικότερα, αυτό ο φιλόσοφος το εννοεί ως εξής: δεν αρκεί μια εμπειρία ή γνώμη του κοινού νου για να αποκτήσουμε οποιαδήποτε συγκεκριμένη αρετή, αλλά χρειάζεται να ενεργοποιούμαστε, να αναπτύσσουμε δραστηριότητα που θα ενεργοποιεί τη μια ή την άλλη αρετή. Είναι φρόνιμο λοιπόν να ενεργοποιεί κανείς την αρετή. Αυτό σημαίνει ότι ξεκινά από την επίγνωση πως τις έχει «δυνάμει» -το «δυνάμει» δεν εμπίπτει στην προσωπική του ευθύνη ή προτίμηση αλλά σχετίζεται με τη φύση- και χρειάζεται να τις αναπτύσει στην πράξη [= «ενεργεία»] με προσωπική ευθύνη και ανάλογη προτίμηση. Χρειάζεται, με άλλα λόγια, να καλλιεργούμε τις φυσικές μας κλίσεις, ιδιότητες ή αρετές πράττοντας ενάρετα. Αλλά τούτη η καλλιέργεια συνοδεύεται από ακριβή γνώση του πράγματος, δηλαδή προϋποθέτει την ενέργεια του λόγου. Γι' αυτό και συμβαίνει όπως και με την εκμάθηση των τεχνών. Οικοδόμος ή κιθαριστής π.χ. γίνεται κάποιος που ασκεί με επιμονή και με λογισμό την τέχνη του. Το ίδιο ισχύει και για να γίνεται κανείς δίκαιος, σώφρων ή ανδρείος. Αυτά τα παραδείγματα του Αριστοτέλη δεν σημαίνουν σε καμιά περίπτωση πως ο φιλόσοφος συγχέει ή ταυτίζει την αρετή με την τέχνη. Απλώς, αμφότερες οι περιπτώσεις έχουν ένα κοινό γνώρισμα: απαιτούν άσκηση, η οποία προηγείται της εκμάθησης.

Προηγείται δηλαδή η ορισμένη εφαρμογή των ορισμένων αρετών στην πράξη, με άλλα λόγια η καθορισμένη εκτέλεση ενάρετων πράξεων, ώστε να μπορούμε να αποκτήσουμε την αρετή ως καλή έξη ή, πράγμα που είναι το ίδιο, ως ικανότητα να συμπεριφερόμαστε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ως ικανότητα περαιτέρω να εκτελούμε, με βάση την εμπειρία που αποκτήσαμε και τη δοκιμασμένη πλέον ενέργεια του λόγου, καλύτερα τις ίδιες ή άλλες ενάρετες πράξεις. Ο Αριστοτέλης αποδίδει μεγάλη σημασία στην ενάρετη πράξη, γιατί χάρη σ' αυτή μπορεί να γίνεται κανείς ηθικός και καλός. Δεν γίνεται κάποιος καλός, όπως αναφέρει ο ίδιος σε άλλο σημείο των *Ηθικών Νικομαχείων*,

όταν μιλάει μόνο για το καλό, αλλά όταν εφαρμόζει αυτό για το οποίο μιλάει.

Την ίδια άποψη, ότι δηλαδή η τέχνη κατακτάται με άσκηση, συναντάμε και στον Πλάτωνα, ο οποίος μάλιστα λέει ότι και το παιχνίδι είναι μια μορφή εξάσκησης για την τέχνη που το παιδί προορίζεται να ασκήσει στο μέλλον («...καί φημι τὸν ὀτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παιδῶν εὐθύς μελετᾶν δεῖν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστοις προσήκουσιν»).

Είναι άξια ιδιαίτερης προσοχής η σπουδαιότητα την οποία αποδίδει ο Αριστοτέλης στην άσκηση και στον εθισμό, που ξεπερνούν τον επιφανειακό, συχνά, χαρακτήρα της απλής διδασκαλίας και φέρνουν τον παιδαγωγούμενο σε άμεση επαφή με συγκεκριμένες εκφάνσεις της κοινωνικής και της φυσικής πραγματικότητας, της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος. Για να αποδειχτεί η αγωγή αποδοτική, επιβάλλεται να αναδιοργανωθεί, να αναπροσανατολιστεί και να προαχθεί ο εσωτερικός κόσμος και η συνολική προσωπικότητα του ανθρώπου μέσω της άσκησης και του εθισμού, κάτι που απαιτεί σύντονες προσπάθειες επί μακρό χρονικό διάστημα.

ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ

Σε όσα έχουμε μέσα μας **εκ φύσεως**, όπως οι αισθήσεις, προηγείται η δυνατότητα πραγμάτωσης και ακολουθεί η πραγμάτωσή της, δηλαδή πρώτα ύπαρξη και μετά χρησιμοποίηση και εφαρμογή στην πράξη (**δύναμις > ενέργεια**, δηλαδή πρώτα η αντιληπτική ικανότητα, η αίσθηση της όρασης και μετά βλέπουμε) («Ἐτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται...οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν»). Αντίθετα, **στην ηθική αρετή**, προηγείται η ενέργεια και ακολουθεί η δυνατότητα πραγμάτωσης της, δηλαδή πρώτα εμπειρίες, επανάληψη και άσκηση και μετά κατάκτηση (όπως στις τέχνες) (**ενέργεια > δύναμις**, δηλαδή πρώτα π.χ. κάνουμε δίκαιες πράξεις και μετά αποκτούμε την αρετή της δικαιοσύνης, δηλαδή γινόμαστε δίκαιοι) («τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν...κιθαριστᾶν»).

Συμπέρασμα: Άρα, η ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως, εφόσον δεν ακολουθεί την πορεία εκείνων που υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως. («οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια...ἀνδρεῖοι»).

Ο συλλογισμός είναι επαγωγικός.

B3. Σχολικό βιβλίο σελ. 152 «Πριν απ' όλα όμως...σε ηθικές και διανοητικές»

B4. οὔσης : περιουσία, οντολογικός
ἔσχηκε : σχέση, σχετικός
πεφυκότων : φύση, ευφυής
χρησάμενοι : χρήση, χρηστικός
μανθάνομεν : μαθητεία, αμαθής

Γ1. Νομίζω δηλαδή ότι γνωρίζετε, ότι έχουν γίνει ήδη πολλές ανάλογες πράξεις (ανάλογα γεγονότα), τις οποίες αρχικά όλοι θεώρησαν (ότι είναι) συμφορές και συμπόνεσαν αυτούς που (τις) έπαθαν, στη συνέχεια όμως διαπίστωσαν ότι οι ίδιες αυτές είχαν γίνει αιτίες των μεγαλύτερων ωφελειών. Και γιατί πρέπει να μιλήσουμε για τα γεγονότα του παρελθόντος; Αλλά και σήμερα μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι κορυφαίες πόλεις, εννοώ δηλαδή την πόλη των Αθηναίων και των Θηβαίων, εξαιτίας της ειρήνης δεν απέκτησαν μεγάλη ακμή, αλλά αφού πρώτα δοκίμασαν συμφορές εξαιτίας των γεγονότων που συμβαίνουν στον πόλεμο, ανέκαμψαν και από αυτές η μία απέκτησε την ηγεμονία των Ελλήνων, ενώ η δεύτερη τόσο μεγάλη έγινε σήμερα όσο ποτέ κανείς δεν περίμενε ότι θα γίνει. Γιατί η φήμη και η δόξα δεν συνηθίζουν να προκύπτουν από την αδράνεια αλλά από τους αγώνες.

Γ2. • ύμᾶς : (ἔ)
• πόρρω : πορρωτάτω
• ἀγαθῶν : εὖ
• αὐτάς : ὑμῶν αὐτῶν
• ἡγεμόνα : ἡγεμόσι
• οἶμαι : ᾤετο
• ὑπέλαβον : ὑπειλήφθαι

εκπαιδευτικός οργανισμός

ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

- τοῖς παθοῦσι : τοῖς πεισομένοις
- ἔγνωσαν : γνοίη
- καταστάσαν : κατάστηθι

- Γ3α.**
- ὑμᾶς: υποκείμενο στο ειδικό απαρέμφατο «οὐκ ἀγνοεῖν» (ετεροπροσωπία)
 - συμφοράς: κατηγορούμενο στο «ἄς» μέσω του απαρεμφάτου «εἶναι»
 - τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή ως αντικείμενο στο ρήμα «συνηχθέσθησαν»
 - τί: αιτιατική της αιτίας από το «δεῖ»
 - λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή, αναφέρεται στο αντικείμενο «τάς πόλεις», του ρήματος «εὐροίμεν ἄν» από το οποίο εξαρτάται
 - ἡγεμόνα: κατηγορούμενο στο «τήν μὲν» από το «καταστάσαν»
- Γ3β.**
- Εἰδική πρόταση: «Ὁ ῥήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ γὰρ ἐπιφάνειαι καὶ λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλοῖεν»
 - Εἰδικό απαρέμφατο: «Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τάς γὰρ ἐπιφανείας καὶ λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλεῖν».

Επιμέλεια

Ζερβουδάκης Νίκος • Μαυρακάκης Μανώλης • Ξημεράκη Κατερίνα • Ρούπα Μαρία
Τζάνου Χρύσα • Ψαράκη Μαρία • Ψαρουδάκη Χριστιάνα